

VÜSALƏ VEYSƏLOVA

GDU-nun dosenti

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ GƏNCƏBASAR BÖLGƏSİ
ƏHALİSİNİN MƏİŞƏT VƏ MƏDƏNİYYƏTİNİN BƏZİ
ETNOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Açar sözlər: Etnoqrafiya, mədəni irs, maddi mədəniyyət, təsərrüfat məişəti, ailə məişəti, sənətkarlıq, ticarət yolları

Ключевые слова: этнография, культурное наследие, материальная культура, хозяйственный быт, семейный быт, ремесло, торговые пути

Key words: ethnography, cultural heritage, material culture, household, welfare, handicraft, trade roads

Azərbaycan xalqının tarixilik baxımından həm qədim, həm də zəngin olan klassik və mədəni irsinin tarixi-etnoqrafik aspektdən araşdırılması etnoqrafiya elminin qarşısında duran vacib problemlərdən biridir. Mənəvi mədəniyyət, təsərrüfat və ailə məişəti ilə yanaşı, maddi mədəniyyət və xalqın sənət yaradıcılığı bu maddi-mənəvi dəyərlərin üzvi tərkib hissəsini təşkil edir. Azərbaycan xalqının məişət və mədəniyyəti bəzi iri bölgə şəhərləri (Şamaxı [1], Quba [2] və s.) üzrə işlənsə də, hətta bu mövzuya həsr olunmuş ümumiləşdirilmiş əsərlər işıq üzü görsə də [3], Azərbaycanın tarixi-etnoqrafik bölgələri içərisində özünün məhəlli-lokal spesifikasiyası ilə seçilən Gəncəbasar bölgəsinin məişət və mədəniyyəti problemi bu vaxta qədər tam – kompleks şəkildə tarixi-etnoqrafik tədqiqata cəlb olunmamışdır.

Azərbaycanın tarixi-etnoqrafik bölgələri içərisində Gəncə, və yaxud, Gəncəbasar bölgəsi özünün maddi və mənəvi mədəniyyətinin zənginliyi, təsərrüfat və ailə məişətinin məhəlli-lokal spesifikasiyası, çoxəsrlik empirik biliklər, əməli vərdislər və təcrübələr sistemində əsaslanan mükəmməl sənətkarlıq mədəniyyəti irsi ilə daim seçilmiş və hazırda da seçilməkdədir. Gəncəbasar bölgəsində apardığımız ardıcıl elmi-etnoqrafik tədqiqatların və müşahidələrin nəticələri də göstərir ki, burada zaman-zaman müxtəlif sosial-siyasi, təbiəcoğrafi, mədəni-texniki və iqtisadi amillərin fəal təsiri nəticəsində formalaşan, Gəncəbasar əhalisinin yaradıcılıq qabiliyyətini, təxəyyül və fəhm imkanlarını, estetik-bədii zövqünü, düşüncə, duyum-yozum tərzini özündə təcəssüm etdirən milli-mənəvi və maddi dəyərlər təkcə bölgənin deyil, bütöv Azərbaycanın milli-mənəvi və maddi sərvətləri olmaqla, ümumazərbaycan, son nəticədə isə ümumtürk və ümumdünya mədəniyyətini zənginləşdirən qiymətli etnoqrafik sərvətlər olmuşdur. Bu gün hələ də tam toplanılmayan və etnoqrafik tədqiqatlardan kənarda qalmış milli-mənəvi və maddi sərvətləri toplayıb tarixi-etnoqrafik tədqiqata cəlb etmək, tarixi təkamül və inkişafı hərtərəfli bərpa etmək zəmanəmizin reallığından doğan zərurətdir. Belə ki, «bu gün Müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli-mənəvi və maddi meyarlarının daha çox diqqət mərkəzinə çəkildiyi, milli-mənəvi irsə dövlət səviyyəsində qiymət verildiyi, milli-mənəvi şüura qayıdışın çağdaş milli varlığın təsdiqi kimi reallaşdığı, azərbaycançılıq milli ideologiyasının artıq formalaşma prosesi keçirdiyi bir tarixi zaman kəsiyində hər bir etnoqraf-alimin qarşısında özünün tarixi keçmişinə, soykökünə, maddi və mənəvi dəyərlərinə daha diqqətlə və vicdanla yanaşmaq» [4, səh. 8], onları xüsusi səriştə ilə toplayıb gələcək nəsillərə çatdırmaq vəzifəsi du-

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

rur. Ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının «milli ideologiyamızın əsas tərkib hissəsi bizim milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr etməliyik. Bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz əsrlər boyu xalqımızın həyatında, yaşayışında formalaşmışdır, xalqımızın fəaliyyətində formalaşmışdır. Milli-mənəvi dəyərləri olmayan bir xalq həqiqi xalq, həqiqi millət ola bilməz» [5, səh. 244]- fikrini əldə əsas tutaraq milli-mənəvi və maddi dəyərlərimizin toplanması, qeydə alınması, sistemləşdirilməsi, etnoqrafik təhlilinin və şərhinin verilməsi və zamanın diqtəsinə uyğun olaraq bu maddi-mədəni irsdə əmələ gələn keyfiyyət dəyişikliklərinin tarixi təkamülü hərtərəfli bərpa etmək naminə araşdırılması məqsədilə tərəfimizdən Gəncəbasar bölgəsində hərtərəfli tarixi-etnoqrafik araşdırmalar aparılmış, bölgə əhalisinin məişət və mədəniyyətinin bir çox etnoqrafik xüsusiyyətləri üzə çıxarılmışdır ki, bu da ümumazərbaycan məişət və mədəniyyəti kontekstində Gəncəbasar bölgəsinin yerini və rolunu müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Hər şeydən öncə, bölgənin məişət və mədəniyyətinin formalaşması tarixinə nəzər salmaqla burada etnoqrafik dəyərlərin rəngarəngliyinin səbəblərini aşkar etmək mümkündür. Belə ki, hər bir bölgədə məişət və mədəniyyətin formalaşmasına bir çox sosial-iqtisadi, təbii-coğrafi, etno-mədəni, və tarixi-siyasi amillər mühüm təsir göstərir və biz deyirdik ki, bəlkə də onun formalaşması yönümünü istiqamətləndirir. Tarixçi-etnoqraf F.Vəliyev haqlı olaraq yazır ki, məişət və mədəniyyətin, xüsusilə də maddi mədəniyyətin «ayrı-ayrı sahələri uzun sürən tarixi inkişaf prosesinin məhsulu olaraq, yerli təbii-coğrafi şəraitin, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyətinin yönümünün, sosial təbəqələşmənin, eləcə də xalqımızın etno-sosial birliyində qararlaşıb etnoslarla qarşılıqlı təmas, etno-sosial, etnosiyasi və etno-mədəni əlaqələrin yaratdığı müştərək zənginləşmənin fəal təsiri altında formalaşmışdır. XIX-XX əsrin əvvəllərinə qədər gəlib çatan hər bir maddi mədəniyyət elementinin böyük təkamül və inkişaf yolu keçməsinə xalqın yaradıcı əməyinin, empirik bilik və təcrübəsinin, nəsillərdən-nəsillərə ötürülən peşə-sənət vərdislərinin böyük rolu olmuşdur» [4, səh.254]. Tarixi-etnoqrafik ədəbiyyatda Azərbaycanın maddi mədəniyyətinin formalaşmasına aid edilən bu fikirlər Gəncəbasar bölgəsi əhalisinin məişət və mədəniyyətinin formalaşmasında da başlıca amillər kimi özünü göstərmişdir. Buna görə də Gəncəbasar bölgəsinin məişət və mədəniyyəti araşdırılarkən onun coğrafi yerləşməsinə, təbii-mədəni zənginliklərinə, tarixən formalaşmış maddi və milli-mədəni dəyərlər sisteminə, bölgənin etnik-mədəni inkişaf tarixinə, eləcə də burada tarixən formalaşmış xalq bilikləri və təcrübələrinə, adət-ənənələrə əsas diqqət vermək etnoqrafik araşdırmalarda düzgün elmi nəticələrə gəlməyə yardımçı ola bilər.

Etnosun məişət və mədəniyyətinin formalaşmasına onun təsərrüfat məşğuliyyətinin istiqaməti mühüm təsir göstərir. Bu mənada, Gəncəbasar bölgəsi tarixən Azərbaycanın əkinçilik, bağçılıq, maldarlıq və yardımçı təsərrüfat sahələrinin milli ənənələr üzərində inkişaf etdirilməsinin başlıca bölgələrindən olmuşdur. Keçmiş Yelizavetpol quberniyasının əhatə etdiyi Gəncəbasar bölgəsi Azərbaycanda taxılçılığın başlıca bazalarından biri olmuşdur. XIX əsrin 90-cı illərində (1893-cü ildə) Yelizavetpol quberniyasında bazara 795896 pud taxıl və 47032 pud buğda unu göndərilmişdir ki, bu da bölgədə taxılçılığın inkişafını təsdiqləyir [6, səh. 178].

Yelizavetpol quberniyası Azərbaycanın əsas bağçılıq-meyvəçilik rayonlarından biri olmuşdur. Quberniyanın mərkəzi Yelizavetpol (Gəncə – V.V.) şəhəri XIX əsrdə bağlarla əhatə olunmuşdu. XIX əsrin I rübündə şəhərdə 165 meyvə və 27 tut bağı mövcud idi. Quberniyanın dağlıq hissəsində isə 494 meyvə və üzüm, 68 tut bağı var idi. [7, səh. 177].

Maldarlıq təsərrüfatına gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki, XIX əsrin sonlarında Yelizavetpol quberniyasında tam olmayan məlumata görə qaramalın sayı 366028 başa qədər olmuşdur [7, səh.259]. Burada qoyunçuluq təsərrüfatı köçmə maldarlıq formasında olmuş, Qarayazı və Ceyrançöl qışlaqlarından Murğuz və Şahdağ yaylaqlarına kimi böyük ərazini əhatə etmişdir. Gəncəbasarda təsərrüfat məişəti sahəsində bölgə əhalisinin yaradıb formalaşdırdığı empirik bilik və vərdisləri üzə çıxarmaq, onları itib-batmağa qoymamaq və gələcək nəsillərimizə təsərrüfat məişətimiz haqqında müfəssəl məlumatları çatdırmaq tədqiqatçı-etnoqraflarımızın qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.

Bölgə əhalisinin maddi mədəniyyət irsi də olduqca zəngin olmuşdur. Topladığımız etnoqrafik-çöl materialları, eləcə də ədəbiyyat göstəriciləri təsdiq edir ki, burada xalq yaşayış məskənləri və evlərin müxtəlif forma və tipləri formalaşmış, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyətinin istiqamətindən və təbii-coğrafi şəraitdən asılı olaraq evlər daimi və müvəqqəti evlər kimi inşa edilmiş, xalq geyim və bəzəkləri, yemək və içkiləri, nəqliyyat və rabitə vasitələri sahəsində bölgəyə xas olan məhəlli-lokal xüsusiyyətlər meydana gəlmişdir. Bütün bunları araşdırıb tədqiqata cəlb etmək, ümumazərbaycan maddi mədəniyyət irsi fonunda bölgənin maddi mədəniyyətinin yerini və rolunu müəyyənləşdirmək bölgənin məişət və mədəniyyətinin tarixi-etnoqrafik araşdırılmasında qarşımıza qoyduğumuz əsas məqsədlərdəndir.

Gəncəbasar bölgəsi əhalisinin ailə məişətində bir çox spesifik-lokal cəhətlər özünü göstərməkdədir. Topladığımız etnoqrafik-çöl materiallarının böyük bir qismini də Gəncəbasarın ailə məişətinin ayrı-ayrı sahələrini təşkil edən nikah, nişan, toy və dəfn adətlərinə, eləcə də uşaqların tərbiyəsinə həsr olunmuş materiallar təşkil edir. Məlumdur ki, ailəni səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlər nikah, qan qohumluğu, məişət birliyi və ailə üzvləri arasındakı münasibətlər sistemindən ibarətdir. Ailə mənəvi dəyərlərin, o cümlədən adətlərin və mərasimlərin icra olunduğu ocaqdır, özəkdir. Ailə və ailə-məişət münasibətləri sistemində aparıcı yerlərdən birini nikah adətləri tutur. Qeyd edək ki, etnoqraf Q.Ə.Qeybullayev XIX-XX əsrin əvvəllərində nikahla bağlı məsələlərin təsnifatını verərək nikah formalarına təkkebinlilik (monoqamiya) və ikiarvadlılığı, nikah qaydalarına ekzoqam və endoqam nikahları, nikah adətlərinə köbəkkəsmə (beşikləmə), levirat, sororat və kuzen nikahları, nikahagirmə formalarına isə qızqaçırma yolu ilə nikahagirmə və toy etmək yolu ilə nikahagirməni aid etmişdir [8, səh. 121] Etnoqrafik materiallar topladığımız müddətdə Gəncə şəhərində ailə-nikah münasibətlərinin bütün forma, qayda, adətlərinə əməl olunduğunun şahidi olmuşuq. Şəhərdə bağlanan bütün nikahların böyük əksəriyyəti monoqamiyaya, yəni təkkebinliliyə əsaslanır. Bəzən də elə olur ki, bir arvad-dan uşağı olmaması, yaxud əvvəlki arvadının hər hansı bədbəxt hadisə ilə bağlı sonradan əlil və ya dünyaya uşaq gətirmə qabiliyyəti olmaması ucbatından kişi əvvəlki arvadının razılığı ilə yenisi ilə evlənir və evə gətirilən yeni arvad «günü» adlanır.

Hikah adətlərindən Gəncə əhalisi arasında beşikləmə və ya köbəkkəsmə adətlərinə indi də rast gəlinməkdədir. Xatırladaq ki, beşikləmə adəti dünyanın bir çox xalqları arasında da mövcud olmuş, bu adət həm varlı zümrə, həm də geniş əhali kütləsi içərisində icra olunmuşdur. Q.Ə.Qeybullayev bu nikah adətinin həm qohum ailələr arasında (əsasən qardaş uşaqları arasında), həm də qohum ailələr arasında mövcud olduğunu yazmış, bu adətin mahiyyətini, icra səbəblərini, mənşəyini və məqsədini faktik materiallarla geniş şərh etmişdir.[8, səh.146-149] Gəncə şəhərində belə nikah adətinin həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi var-dövlətin nəsil daxilində qalması hesab olunmuşdur.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

Gəncəlilər arasında nikah adətlərinin bir qismini də «levirat» nikah adəti təşkil edir. (latınca levir – qayın sözündən götürülmüşdür). Bu nikah adəti haqqında bəhs edən etnoqraf Q.Ə.Rəcəbli yazır ki, «levirat nikah adətində bir tərəfdən dul qalmış cavan qadının ailədən çıxıb getməsinin qarşısını almaq, digər tərəfdən mərhumun uşaqlarını saxlamaq və böyütmək zərurəti nəzərə alınır. Levirat adətinə görə dul qalmış gəlin ilə ilk növbədə subay qayın evlənməli idi. Bu adət Azərbaycanda evli qardaşa da mərhum qardaşın dul qalmış arvadına evlənməyə icazə verirdi. Lakin levirat nikah üçün hər iki tərəfin razılığı əsas şərt idi. Burada məcburiyyətə yol verilməzdi»[9, səh. 313]. Eynilə bu şərtlərə Gəncə əhalisi arasında da əməl edilirdi.

Bəhs olunan dövrdə Gəncədə «sororat» (latınca: soror – bacı sözündəndir) nikah adəti də mövcud olmuşdur ki, bu adətə görə arvadı ölmüş cavan kişi subay baldızı ilə evlənmə bilirdi. Bu adətin izlərinə indi də Gəncədə rast gəlmək mümkündür. Gəncənin «Şahsevən» adlanan iri bir məhəlləsində məskunlaşmış Cəfərovlar ailəsində XX əsrin 80-ci illərində belə bir nikah adəti icra olunmuşdur.

Nikah barəsində topladığımız etnoqrafik-çöl materialları söyləməyə əsas verir ki, Gəncə şəhərində həm endoqam, həm də ekzoqam nikah qaydaları yayılmışdır. Məlumatçıların söylədiklərinə görə son zamanlar şəhər mühitində endoqam nikahlara – yəni oğlanların qohum qızlarla və ya qızların qohum oğlanlarla nikaha girməsinə daha çox təsadüf edilməkdədir. Bunlardan başqa kuzen nikahlara da üstünlük verilməsi müşahidə olunmuşdur. Xala qızı ilə xala oğlu, əmi qızı ilə əmi oğlu arasında bağlanan nikahlar ortokuzen, dayı qızı ilə bibi oğlu və ya dayı oğlu ilə bibi qızı arasında bağlanan nikahlar isə kroskuzen nikahlar adlanır. Şəhərdə hər iki nikah adətlərinə müntəzəm əməl edilir. Belə nikahların bağlanmasında başlıca məqsəd əmlakın yad ailələrin əlinə düşməməsi, ailədə səmimiyyətin, qayğıkeşliyin qorunması, ailənin çətinliklərində daha yaxından iştirak etməkdir. Əhali arasında geniş yayılmış «qohum ətini yesə də sümüyünü atmaz», «qocalanda mənə hamıdan yaxşı bacımın qızı baxar», «bacımın qızı və ya oğlu öz qızımdır və ya oğlumdur» və s. deyimlər də belə nikahların geniş yayıldığını təsdiqləyir.

Keçmişdə Gəncəbasar bölgəsində baş-başə dəyişmək (oğlanın bacısı onun qaynına verilir) və müvəqqəti kəbin – siğəyə təsadüf olunsə da, Sovet dönməində belə nikahların qarşısı alınmış, ikibaşlı qohumluq münasibətlərinə isə az-az təsadüf olunmaqdadır.

Bölgədə «molla kəbini» adlandırılan kəbinin kəsilməsi qaydasına indi də əməl olunmaqdadır. Bəzən elə ailələrə təsadüf edirdik ki, molladan kəbini olmayan cütlüklərin ailə kimi yaşamalarını məqbul hesab etmirdilər. Məlumatçılar deyir ki, hətta toy gününə qədər molla kəbini olmayanların toyunu saxlayır və bu kəbin bağlandıqdan sonra onların toy başlamasına icazə verirdi.

Bir məsələni də vurğulamaq istərdik ki, şəhərdə qarışıq-milli nikahlara az da olsa təsadüf edilir. Etnoqraf N.M.Quliyeva yazır ki, «qeyri-müsəlman millətlərin qızları ilə evlənmə hallarında ağsaqqalların məsləhəti ilə qızlara molla yanında «kəlməyi-şəhadət» dedirdirdilər. Bununla qız dönüb «müsəlman» hesab edilirdi. Qeyd etmək olar ki, 90-cı illərin əvvəllərində Rusiyanın müxtəlif ərazilərində hərbi xidmətini başa vurub evlərinə qayıdarkən, yaxud birgə təhsil və iş şəraitində qeyri-millətlərdən olan qızlarla evlənənlərin ailələri də həmin qızları qəbul edirdilər. Qızlar da öz növbəsində müsəlmançılığı qəbul edir və ailəyə uyğunlaşırlar» [10, səh.179]. Qarışıq-milli nikahlar adətən ər-lə-arvaddan birinin keçmiş etnik mənşəyini pozur, dilin və mədəniyyətin qovuşması ilə nəticələnir. Milli-qarışıq nikahların etnik proseslərə təsiri isə ikinci nəsilə xüsusilə güclü hiss olunur. Son

zamanlar Gəncə şəhərində qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar olaraq qarışıq-milli nikahların sayının artması müşahidə olunmaqdadır.

Nikahagirmə formalarına gəldikdə isə materiallar sübut edir ki, şəhərdə toy etmək yolu ilə nikaha girməyə böyük üstünlük verilir. Bununla belə qızqaçırma və ya qoşulub qaçma yolu ilə nikaha girmə formasına da seyrək şəkildə təsadüf olunur. Qızqaçırma tərəflərdən biri nikaha razı olmayanda və yaxud, valideynlər gənclərin qarşılıqlı məhəbbətinə mane olarkən baş verirdi.

Şəhərdə toy adətlərinin bir çox məhəlli-lokal xüsusiyyətləri, keçmiş ənənələri qorunub saxlansa da, müasir gənclik daha çox hər cür konfortu olan şadlıq evlərində toy etməyə üstünlük verir. Şəhərin yaşlı məlumatçılarının hafizəsində hələ də keçmişdə toyla bağlı çoxsaylı adət-ənənələr – toy mağarlarının qurulması, toyqabağı edilən tədarük, toyun necə keçiriləcəyi barədə qohum-əqrəba arasında toyqabağı aparılan məsləhət-məşvərət yığıncaqları, toyu urvatlı başa vurmaq üçün seçilən adamlar və onların vəzifə bölgüləri, musiqiçilərin seçilməsi və onların toya dəvəti, bəy dəstəsi və qız-gəlinin yığnaqlarının toyqabağı qonaqlıq məclisləri, lopa yandırmaq, şax bəzəmək adətləri, toy zamanı həyata keçirilən güləş səhnələri, xalq oyunları, gəlinin bəy evinə yola salınması zamanı icra olunan el adətləri və s. qorunub saxlanmaqdadır ki, bunları toplayıb tədqiqata cəlb etməklə biz Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Gəncə şəhərinin əhalisinin mənəvi dünyasının zənginliyinə, adət-ənənələrinin rəngarəngliyinə həsəd aparmaya bilmirik. Xalq düşünüb tapdığını, üstünlük verdiyini adət-ənənə halına gətirərək cilalayır, formalaşdırır və nəsil-dən-nəsilə ötürür. Lakin nə yazıqlar ki, istehsal münasibətləri, sosial quruluşlar dəyişdikcə adət-ənənələrdə də dəyişikliklər baş verir, köhnələri unudulur, yeniləri yaranır. Keçmişə daha hərtərəfli dərk etmək, xalqın keçdiyi təkamül və inkişaf yolunu düzgün qiymətləndirmək üçün bu maddi və mənəvi sərvətləri toplamaq, qeydə almaq, sistemləşdirmək elmi-etnoqrafik təhlilini və şərhini vermək bizlərdən-etnoqraflardan xüsusi səriştə tələb edir.

Gəncəbasar bölgəsində xalqımızın mənəvi dünyasının mühüm sahələri olan xalq yaradıcılığı, şifahi ədəbiyyatın bir çox canrları, aşiq yaradıcılığı, xalq bayram və mərasimləri, oyun və əyləncələri, bölgə əhalisinin musiqi dünyası, bölgədə elm, maarif və mədəniyyətin inkişafı, qonaqpərvərlik adətləri, xalq təbabəti, eləcə də əhalinin dinə münasibəti kimi mənəvi mədəniyyət problemləri özünün tarixi-etnoqrafik cəhətdən zənginliyinin və məhəlli-lokal spesifikasiyasının mükəmməlliyi ilə daim seçilmişdir. Uzun illər ərzində tərəfimizdən bölgə əhalisinin mənəvi mədəniyyət irsinə dair dəyərli etnoqrafik materiallar toplanmışdır və bu materiallar əsasında, eləcə də mövcud ədəbiyyat materiallarını və muzey eksponatlarını cəlb etməklə bölgə əhalisinin mənəvi dünyasını mükəmməl əks etdirə biləcək bir tədqiqat araşdırması aparmağı planlaşdırırıq. Materiallar göstərir ki, Gəncəbasar bölgəsi Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyətinin formalaşmasında öz xüsusi yeri və çəkisi olan bir bölgədir.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarının mərkəzində məskunlaşması, Şərq-Qərb karvan-ticarət yollarının qovuşuğunda yerləşməsi, əlverişli geosiyasi və geostrateji mövqeyi, əhalinin sayına görə xüsusi çəkisinin artıqlığı (məlumat üçün qeyd etmək istəyirəm ki, akademik Z.M.Bünyadov özünün «Azərbaycan Atabəyləri dövləti» monoqrafiyasında Atabəylər-Eldənizlər dövləti dövründə Gəncədə yarım milyona qədər əhalinin yaşadığını yazmışdır) [11, səh. 188] Gəncə şəhəri əhalisinin mənəvi dünyasının formalaşmasını, şəhərin sənət və ticarət mərkəzi kimi üçtün mövqeyini şərtləndirmişdir. Uzun əsrlər boyu Gəncə bölgəsi əhalisi müxtəlif xalqlarla və ölkələrlə əlaqələrini qədimdən mövcud olan karvan-

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

ticarət yolları vasitəsilə həyata keçirmiş, bu yollar vasitəsilə xalqlar arasında iqtisadi əlaqələrin ən geniş yayılmış növlərindən biri olan mal mübadiləsi reallaşdırılmış, mədəni əlaqələr qurulmuş, xalqın mənəviyyəti daha da zənginləşmişdir. Bəşər tarixində ilk trans-kontinental ticarət və diplomatiya yolu kimi dəyərləndirilən Böyük İpək Yolu Azərbaycanı (eləcə də Gəncəni) dövrün beynəlxalq ticarətinə qovuşdurmuş, dünya ölkələri arasında qədim zamanlardan mövcud olan mədəni və siyasi əlaqələri daha da genişləndirmiş və möhkəmləndirmişdir. Azərbaycan ərazisindən keçən qədim Şərqi Asiya əsas karvan-ticarət yolları onu Avropa, Mərkəzi Asiya, Mesopatamiya, Hindistan, Çin və Qərbi Asiya ilə birləşdirmişdir. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın Təbriz, Ərdəbil, Naxçıvan, Bərdə, Dərbənd, Beyləqan, Şamaxı, Şəmkir, Qəbələ, Sərab, Bərzənd, Səlməs və s. şəhərləri ilə yanaşı, Gəncə şəhəri də bu karvan-ticarət yollarının üzərində yerləşməklə, beynəlxalq ticarətin, sənətkarlığın, maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişafında mühüm rol oynamışdır [12, səh. 352]. Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, Gəncə bölgəsi əhalisinin mənəvi dünyasının, maddi mədəniyyətinin, sənətkarlıq qüdrətinin, ailə məişəti normalarının yaranıb formalaşmasında, yeni-yeni dəyərlər hesabına zənginləşməsində qarşılıqlı-müştərək əlaqələr, ortaq dəyərlərin yaradılması da əsas şərt kimi diqqəti cəlb edir, Burada həm məhəlli-lokal spesifikasiya, həm də ortaq dəyərlərə əsaslanan ümumazərbaycan və ümumtürk etnoqrafik spesifikasiya özünü aydın göstərir. Bölgənin sənət yaradıcılığını özündə əks etdirən daşışlma, dulusçuluq, dəmirçilik, ağacışlma, toxuculuq, dəriçilik, zərgərlik, misgərlik və s. sahələrin tarixi-etnoqrafik tədqiqi burada Azərbaycan sənətkarlığının məhəlli-lokal spesifikasiya ilə seçilən bir variantının yarandığını söyləməyə imkan verir ki, bu sahədə ətraflı tədqiqatların aparılması da zəruridir.

Bütün bu dediklərimiz bir daha onu təsdiqləyir ki, bölgənin etnoqrafiyası – məişət və mədəniyyəti olduqca zəngindir, tarixi kökləri ilə çox-çox qədimlərlə səsleşir və son dövrlər məişət və mədəniyyətdə əmələ gələn yeni keyfiyyət dəyişiklikləri ilə əlaqədar olaraq bu ənənəvi məişət və mədəniyyət aşınır, unudulub aradan çıxır. Ənənəvi xalq məişəti və mədəniyyətini öz yaddaşlarında yaşadan yaşlı nəslin nümayəndələri də dünyalarını dəyişdikcə biz gecikirik, tarixi yaddaşımıza sahib ola bilmirik. Odur ki, Gəncəbasar bölgəsinin etnoqrafiyası daha dərinlən öyrənilməli, şəhər məişəti və mədəniyyətinin məhəlli-lokal spesifikasiya aşkara çıxarılmalı, etno-sosial proseslərə aydınlıq gətirilməlidir.

Yuxarıda sadaladığımız tarixi-etnoqrafik problemləri araşdırmaq, onların müasir azərbaycançılıq ideologiyası baxımından real qiymətini vermək, Gəncəbasar bölgəsi əhalisinin məişət və mədəniyyətinin ümumazərbaycan və geniş anlamda, ümumtürk mədəniyyəti fonunda yerini və rolunu müəyyənləşdirmək bölgənin milli və maddi-mənəvi dəyərlərinə etnoqrafik qiymət verməyin bariz nümunəsi ola bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. N.H.Ciddi. Şamaxı şəhəri XIX-XX əsrlərdə (tarixi-etnoqrafik tədqiqat) – Tarix. elm. namiz... dissertas. Avtoreferatı. Bakı, 2008.
2. Ş.Ş.Nağıyeva. Quba şəhərinin məişət və mədəniyyəti (XIX-XX əsrin əvvəllərində). – tarix üzrə fəlsəfə doktoru... dissertas. Avtoreferatı. Bakı, 2012 .
3. Пашаев А.А. Город Ордубад в XIX – начале XX вв. Баку: ЭЛМ, 1998,
4. F.İ.Vəliyev. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, 2010.

5. H.Ə.Əliyev. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının 6-cı ildönümünə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda nitq. 12 noyabr 1998-ci il. // Müstəqilliyimiz əbədidir. Çoxcildlik əsərləri, 18-ci cild.
6. С.А.Сумбатзаде. Сельское хозяйство Азербайджана в XIX в. Баку, 1958
7. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə. I cild. Bakı, 2007.
8. Q.Ə.Qeybullayev. Azərbaycanlılarda ailə və nikah. I hissə, Bakı, 1994
9. Q.Ə.Rəcəbli. Ailə və ailə məişəti. // Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, II c. Bakı 2007.
10. N.M.Quliyeva. Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti. Bakı, 2005
11. З.М.Бунятов. Государство Атабеков Азербайджана. Баку, 1978.
12. F.İ.Vəliyev. Gəncəbasar bölgəsinin xarici və daxili əlaqə yolları. // Tarix və onun problemləri. № 4, 2006

ВУСАЛЯ ВЕЙСАЛОВА

**НЕКОТОРЫЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРЫ
И БЫТА НАСЕЛЕНИЯ ГЯНДЖАБАСАРСКОГО РЕГИОНА
В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Предложенная статья посвящена описанию некоторых этнографических особенностей культуры и семейного быта Гянджабасарского региона, занимающего особое место среди историко– этнографических регионов Азербайджана. В результате анализа были выявлены причины, оказавшие влияние на формирование культуры и семейного быта населения этого региона. В статье рассматриваются вопросы состояния хозяйственного и семейного быта, а также уровень материальной и духовной культуры азербайджанского народа. В статье была также внесена ясность о роли Гянджи, располагающейся на пересечении торгово-караванных путей, как центра торговли и ремесла .

VUSALA VEYSALOVA

**SOME ETNOGRAPHICAL PECULIARITIES OF WELFARE AND CULTURE
OF GANJABASAR AREA POPULATION AT THE BEGINNING
OF XIX-XX CENTURIES**

The article presented was dedicated to some ethnographic features of culture and welfare of Ganjabasar area population having a notable place among the historic-etnographic districts of Azerbaijan. Here the factors influencing to the formation of welfare and culture of region population were revealed, as well as the situation of researches done on the basis of material and moral culture were shown, attitude to specific-local features in the welfare and culture of the region was notified. In the article the activity of Ganja, situated on the caravan-trade roads, as the centre of craft and trade was also clarified.

Rəyçilər: prof. H.H.Sadiqov, t.e.d.N.Quliyeva

Gəncə Dövlət Universiteti “Ümumi tarix” kafedrasının 29.11-2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №04).